

Онищук М. І.,
Київський національний лінгвістичний університет

ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНИХ ЛАКУН АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

У статті представлено результати дослідження гендерної лакуарності в англійській та українській мовах. Визначено та проаналізовано типи лакун на основі гендерної належності позначуваних денотатів.

Ключові слова: лакуарність, гендер, гендерна лакуна, лексична об'єктивіація, пленус.

В статье представлено результаты исследования гендерной лакуарности в английском и украинском языках. Установлено и проанализировано типы лакун на основе гендерной принадлежности означаемых денотатов.

Ключевые слова: лакуарность, гендер, гендерная лакуна, лексическая объективация, пленус.

The article presents the results of gender lacunarity investigation in English and Ukrainian languages. The types of lacunas based on the gender reference of denotatum are established and analysed.

Key words: lacunarity, gender, gender lacuna, lexical objectivation, plenus.

Дослідження в галузі системно-структурної та зіставної лінгвістики засвідчують зацікавлення проблемами міжмовної лакуарності. Серед нових аспектів її вивчення помітний гендерний, що зумовлений антропоцентричним підходом до мови. Дослідження лексичного складу мови через виокремлення та всебічне вивчення міжмовних незбігів є надзвичайно важливим для подальших контрастивних наукових розвідок. Поняття “гендер” та “гендерна категоризація” набуває поширення у працях таких учених, як Ю.Д. Апресян (1974), А.А. Уфімцева (2010), А. Кириліна (2003), О.О. Залевська (2005); дослідження гендерного компоненту в структурі й семантиці фразеологізмів належить І.В. Зиковій (2002); гендерного аспекту лексичної лакуарності – Н.С. Суліменко (2009); гендерну лакуарність у внутрішньомовному й міжмовному аспектах розглядали О.А. Ривліна (2003), Г.В. Бикова (2003), А.О. Махоніна (2006), К.В. Берднікова (2006) та ін. Дослідження мовного вираження модифікаційного лексико-граматичного значення категорії статі дозволяють стверджувати, що, незважаючи на відсутність системи репрезентативних маркерів, категоризація у цій царині не втратила своєї актуальності у зіставних дослідженнях [4, с. 43].

Пропоновану статтю присвячено дослідженню типологічних особливостей гендерних лакун в англійській та українській мовах, існування яких належить до латентних проблем міжмовної комунікації. Явище лексичної лакуарності охоплює усі випадки між- та внутрішньомовної комунікації, що замикається на слові [8, с. 145]. Проблема дослідження іменників на позначення гендерної приналежності є актуальною в лінгвістиці через належність цього семантичного компоненту до значення багатьох лексичних одиниць у будь-якій мові [6, с. 18]. **Актуальність** пропонованого дослідження визначається необхідністю системного вивчення гендерної лакуарності як мовного явища у міжмовному аспекті. **Метою** статті є дослідження особливостей гендерних лакун в англійській та українській мовах. Окреслена мета передбачає реалізацію таких **завдань**: 1) розглянути критерії вивчення гендерних лакун; 2) здійснити типологію та опис лакуарних одиниць на позначення статі; 3) простежити реалізацію словотвірного потенціалу мови для вираження лексико-граматичного значення статі у зіставлених мовах. **Предметом** аналізу у пропонованій статті є гендерні лакуни англійської та української мов. Контрастивний аналіз обираємо тому, що він сприяє встановленню відмінностей в конвенціях моделювання екзистенційних характеристик людини з огляду на феномен статі. Відсутність лексичного еквівалента, надлишкові чи недостатні мовні вираження одного й того ж поняття в англійській та українській мовах детермінують виокремлення гендерних лакун [3, с. 68]. Розподіл лакун на типи здійснюємо за критерієм гендерної належності позначуваних денотатів.

Перший тип простежується в одній з порівнюваних мов двох лексем для номінації співвідносних осіб обох статей та наявності в іншій мові однієї лексеми або на позначення особи лише однієї статі. Наприклад, в англійській мові існує лексема *housewife* (укр. – *домогосподарка*), тоді як лексема *househusband* (укр. – *чоловік, який веде домашнє господарство*) не має відповідника в українській мові, дозволяє розглядати її як гендерну лакуну першого типу. З огляду на інтралінгвальну лакуарність номінація *чоловік, який веде домашнє господарство* слугуватиме й внутрішньомовною гендерною лакуною в українській мові, оскільки, на відміну від співвідносного гендерного найменування *дружина, яка веде домашнє господарство*, така номінація в українській не отримує лексичної об'єктивіації.

Разом з тим простежується культурно зафіксована асиметрія, яка детермінована концептуалізацією однієї з категорійних ознак двох контрагентів. Наприклад, існування в англійській мові ідіоми *familyman* та відсутність парної ідіоми *familywoman* пояснюється сферами соціальної реалізації жінки. Цей факт не потребує додаткової вербальної експлікації, а відповідна категорія не концептуалізується як наявна. Мовна свідомість концептуалізує це уявлення, наділяючи її категорійним іменем з позитивним відтінком значення (*familyman*). Аналогічно можна пояснити відсутність еквівалента на позначення гендерно маркованих агентивних іменників протилежної статі *workingmother* та *careerwoman*, в яких атрибутивний компонент вважається сигналом нетиповості відповідної соціальної реалізації для представниць жіночої статі. За термінологією І.В. Зикової, тут присутня концептуально-фразеологічна лакуарність [5, с. 112].

Відсутність у словнику статті щодо лексеми на позначення жіночої статі, на нашу думку, не завжди означає наявність семантичної лакуни у мовній системі. Так, у тлумачному словнику англійської мови за редакцією А. Хорнбі не реєструється окремою словниковою статтею лексема *jurywoman* (еквівалент *juryman*). Ймовірно,

йдеться про наявність лексикографічної лакуни, яка свідчить про меншу частотність та значущість для мовного соціуму жіночої назви відповідної родової категорії.

До гендерних лакун *другого типу* відносимо мовні факти наявності найменування особи однієї статі за відсутності у цій же мові лексичного найменування співвідносної особи протилежної (що теж свідчить про наявність інтрамовної лакунарності), та повної відсутності позначення співвідносних осіб обох статей у досліджуваній мові. Так, наприклад, в англійській існує лексема *frump* (укр. – *старомодно та погано одягнута жінка*). Ця номінація стосується винятково осіб жіночої статі, що дає підстави констатувати наявність внутрішньомовної лакуни. Таке поняття вважаємо цілком лакунарним для української мови через відсутність відповідного найменування для обох статей, що репрезентують гендерні лакуни другого типу. Останні становлять інтерес при аналізі національно-культурної специфіки номінації, оскільки свідчать про абсолютну міжмовну лакунарність.

Схематично гендерні лакуни обох типів можна зобразити таким чином:

Гендерні лакуни I типу

	Англійська мова	Українська мова
Жіноча стать	+ housewife	+ Домогосподарка
Чоловіча стать	+ househusband	Ш

Гендерні лакуни II типу

	Англійська мова	Українська мова
Жіноча стать	+ frump	Ш
Чоловіча стать	Ш	Ш

З огляду на незбіг смислового обсягу категоріальних контрагентів виокремлюємо ще одну групу гендерних лакун, якій притаманні різні реалізації у зіставлюваних мовах. Так, українська мова налічує чимало прикладів, коли чоловіче категоріальне ім'я позначає осіб певної професії чи соціального статусу, жіноче – підлеглу, похідну від чоловічої і, відповідно, менш автономну категорію. У цьому полягає один з проявів соціального ранжування фіксованих мовою гендерних категорій, наприклад *soldat* – *солдатка* (дружина/вдова солдата), *козак* – *козачка* (дружина чи донька козака), а також *president* – *presidentessa* (дружина президента).

До типу гендерно маркованих агентивних іменників української мови належать субстантиви на кшталт *лікар* – *лікарка*, *редактор* – *редакторша* тощо, жіноче ім'я або стилістично знижене (має розмовний чи просторічний характер та відповідний словниковий маркер). Тут проявляється конотативна ціннісна асиметрія, за якої лише лексема на позначення чоловічої статі вважається універсальною, а функціонування “жіночого” імені зумовлене субстандартними сферами.

Асиметрію смислового об'єму парних категорій в англійській мові ілюструють етимологічно споріднені слова, які в процесі історичного розвитку зазнали дивергенції – чоловіче зберегло свій смисл, жіноче набуло додаткових конотацій пейоративної природи: *governor* (укр. – *губернатор*) – *governess* (укр. – *губернантка*), *master* (укр. – *хазяїн*) – *mistress* (укр. – *коханка*). На аналогічну конотативну асиметрію гендерних антропонімів *вітчим* – *мачуха* і *тесть* – *теща* вказує у своїх працях Ю.Д. Апресян [2, с. 186]. У цьому аспекті доречно буде згадати ціннісну асиметрію категоріальних назв *bachelor* (укр. – *холостяк*) та *spinster* (укр. – *стара діва*), останньому з яких характерна негативна конотація.

В англійській мові не існує граматичної категорії роду, а більшість статусних антропонімів та назв професій не мають формальних маркерів статі. В українській простежується вищий показник гендерно диференційованих найменувань. З огляду на це можна стверджувати про менший ступінь андроцентричності української мови, у якій налічуються численні гендерні різнотипові лакунарні одиниці.

У царині словотвірної парадигми англійська мова володіє обмеженими можливостями на позначення осіб жіночої та чоловічої статі. Так, у парадигмі іменників на позначення чоловічої статі переважають відіменникові утворення, серед яких виокремлюємо такі співвідношення: *workman* – *workwoman*, *Scotchman* – *Scotchwoman*, *gentleman* – *gentlewoman*, але *muscleman* – ш, *frontman* – ш, за смисловою аналогією яким можуть кореспондувати лексеми *musclewoman* та *frontwoman* відповідно. Проте низці слів з фінальним композитом **-man** характерна відсутність паралельних утворень з **-woman**, як от *postman*, *seaman*. З іншого боку, лексема *chairman* може означати осіб обох родів, що свідчить про послаблення конкретного лексичного значення елемента **-man**.

В українській мові у парадигмі на позначення жіночої статі існують як системні, так і асистемні традиції. Більшість похідних утворені від назв осіб чоловічого роду за допомогою словотвірних формантів – **к-а** (*анка-а*, *-янк-а*, *-енка-а*, *-івк-а*): *пасажир* – *пасажирка*, *заробітчанин* – *заробітчанка*, *мешканець* – *мешканка*, але *інженер* – ш, *водій* – ш, *архітектор* – ш. В українській мові лексема *покоївка* не має відповідної назви чоловічого роду. Серед інших нерегулярних співвідношень у назвах чоловічого та жіночого родів цього словотвірного типу простежуються такі лакуни, як *буржуа* – ш (за наявного *буржуазка*), *губернер* – ш (за наявного *губернантка*), *швець* – ш (за наявного *швачка* з відмінною семантикою), *француз* – ш (за наявного *французженка*). Крім того, у парадигмі на позначення іменників жіночої статі існують регулярні відповідності, які представлені типами

дериватів жіночого роду (іноді не співвідносні із назвами чоловічого роду) із словотвірними формантами – *х-а* (ш – *дбаха*, ш – *пряха*, ш – (*свах*), – *ал-я* (ш – *праля*, ш – *ткаля*, ш – *пряля*).

Проаналізований лінгвістичний матеріал дозволяє констатувати більшу нейтральність англійських лакунарних одиниць в стилістичному плані, що суттєво відрізняє їх від українських, для яких часто характерне емоційно-оцінне забарвлення. Загалом, більшість українських іменників на позначення чоловічої статі можна перетворити в монолексему на позначення жіночої за допомогою суфіксів – *ця*, – *нка*, – *иха*, не впливаючи на стиль. Подібне важко простежити в англійській, оскільки багато лакунарних одиниць стають розмовними та можуть бути незафіксованими в словниках. Такого типу лакуни елімінують описовим способом або за допомогою словоскладання (*wife, daughter*). Так, у парадигмі назв осіб жіночої статі серед українсько-англійських лакун виокремлюємо лакунарні одиниці, які позначають: **рід діяльності**: *майстерниця, малювальниця, мандоліністка, манекенниця, масажистка, математичка*; **родинні стосунки (дружина)**: *майориха, майстриха, майстрова, матушка, мельничиха, мільйонерша, мільярдерша, мірошничка, москаліха*; **родинні стосунки (дочка)**: *мельниківна, мірошниківна, москалієна, мізинка* (наймолодша за віком дочка в сім'ї); **суспільно-політичні переконання**: *максималістка, масонка, матеріалістка, модерністка*; **захоплення**: *мариністка, марнотратка, медальєрка, меланхолічка, меломанка, мізантропка*; **риса характеру**: *марновірка, марудниця, мовчунка, мрійниця*; **національності**: *малороска, македонка*. Багато нових слів в цій парадигмі легко зрозуміти, хоч вони відсутні в англійській.

Пропонуємо розглянути особливості передачі гендерно маркованих агентивних іменників на позначення осіб жіночої статі української мови та засоби їхнього вираження в англійській. Наприклад, лексема *перекупка* на позначення особи за діяльністю при існуванні концепту взагалі не отримує мовного вираження в англійській. Більше того, гендерна сема на позначення особи жіночої статі простежується імпліцитно. Автор вторинного тексту послуговується монопленусом *women*, який, крім гендерної семи, не містить вказівки на особливості виконувального роду діяльності, пор. : укр. *Деся у кутку під кам'яницею, як неприкаяні, сиділи кілька перекупок з яблуками* [1, с. 2]; англ. *In one corner, against the stone wall of a building, several women were sitting like accursed souls with their apples* [10, с. 5].

При аналізі іншої української лексеми *дачниці*, якій характерна однослівна номінація, крім гендерної, простежуються локальні та темпоральні семи. Більше того, допускається можливість творення слів аналогічним способом, наприклад, *дачник – male summer resident*. Відсутність концепту в свідомості народу та наявність можливості вираження гендерної семи дає підстави вважати цю лакуну частково заповненою, пор. : укр. *Якимись підозрілими здаються їй ці дачниці, і вона знову пригадує подробиці невеличкої сутички, що трапилась на тому ж таки річному пароплаві* [9, с. 2]; англ. *These female summer residents seemed somewhat suspect to her, and again she recalled every detail of the small encounter which had taken place on that very river steamer* [10, с. 7]. Отже, існуючи імпліцитно в українській, гендерна сема отримує своє вираження в англійській. При аналізі способів перекладу англійською мовою назв осіб спостерігається тенденція співвідносити їх з англійськими іменниками чоловічого роду. Можна припустити, що найменування осіб чоловічої та жіночої статі відрізняються контекстуальним статусом (чоловіча категорія когнітивно більш помітна).

З огляду на фактвідносності нерозвиненості категорії роду на когнітивному і, як наслідок, вербальному рівні представників англійської лінгвокультурної спільноти, вважаємо такий тип лакун відносною гендерною для української, оскільки в англійській мові вона заповнюється за допомогою конкретизації у контексті: *friend – друг, подруга; приятель, приятелька; знайомий, знайома; student – студент, студентка*. Ці лексеми вважаємо лакунарними через відсутність однослівної номінації та наявність у позначуваних пленусами специфічних рис, які відсутні в їхніх англійських корелятивів, пор. : укр. *Далеко практичніше й краще буде звертатись на "товариш", "товаришка"* [7, с. 28]; англ. *It's much better to call people "comrade"* [11, с. 35].

Отже, в системі іменника в найменуваннях осіб спільна ідея статі має свої особливості, вступаючи у зв'язок із семантичними ідеями, виявляючись в складній формі, породжуючи то парність, то безпарність найменувань. У цьому аспекті простежується тенденція до кількісного зростання найменувань осіб чоловічої та жіночої статі, а також тенденція до генералізації в найменуваннях осіб чоловічої. Спостереження над мовним матеріалом засвідчують тенденцію до узагальненого вираження ознаки статі в англійській мові. Це зумовлює існування численних лакунарних одиниць, в яких такий лексичний категоризатор виражений імпліцитно.

Наведені спостереження дають підстави стверджувати, що в українській та англійській мовах часткові лакуни, пов'язані з гендерними семантиками, детерміновані відмінностями словотвірних типів та значень слів, які характеризуються різною функціонально-стилістичною маркованістю у зв'язку з різним ступенем впливу в суспільстві ідей фемінізму та політкоректності. В англійській спостерігається відсутність багатьох іменників, які є жіночими найменуваннями особи, що опосередковано відображає настрої суспільства, зокрема, прагнення "демократизувати" відносини між статями. В українській мові існує чимало лексем, в яких актуалізована гендерна сема виражена експліцитно.

Виокремлення гендерних лакун також стосується лінгвокультурології, оскільки їхня наявність свідчить про тісний взаємозв'язок мовних (лексичних) та культурологічних лакун. Міжмовна лакунарність демонструє взаємодію мовних і ментальних механізмів у гендерній категоризації, оскільки гендер по-різному проявляється в різних мовах і культурах. З огляду на це можемо стверджувати, що виявлені категорійні гендерні лакуни в англійській та українській мовах відрізняються своєю етнокультурною специфікою. Тому серед подальших перспектив дослідження вбачаємо необхідність виявити й описати особливості гендерних лакун з позицій лінгвокультурології та когнітології.

Література:

1. Антоненко-Давидович Б. Смерть. Повесть / Борис Антоненко-Давидович. – Лондон: “Укр. видав. спілка”, 1954. – 140 с.
2. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика (синонимические средства языка) / Юрий Дериникович. – М.: Наука, 1974. – 367 с.
3. Бердникова Е. В. Лексическая лакунарность в аспекте межкультурной коммуникации : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Екатерина Вадимовна Бердникова, СПб., 2006. – 288 с.
4. Болдырев Н. Н., Серова И. Г. К лингвистическому обоснованию понятия гендерной интерпретанты / Николай Николаевич Болдырев, Ирина Гоергиевна Серова // Филологические науки, 2007. – № 5. – С. 41-49.
5. Зыкова И. В. Гендерная маркированность в аспекте процесса фразеологизации / Ирина Владимировна Зыкова // Вестн. МГЛУ. – М., 2002. – Вып. 470. – С.107-119.
6. Кирилина А. В. О применении понятия гендер в русскоязычном лингвистическом описании / Алла Викторовна Сулименко // Филологические науки, 2000. – № 3. – С. 18-27.
7. Підмогильний В.П. Невеличка драма. Роман, повісті / Валер'ян Петрович Підмогильний. – Дніпропетровськ : Промінь, 1990. – 326 с.
8. Сулименко Н. Е. Гендерный аспект лексической лакунарности (на материале РАС) / Надежда Евгеньевна Сулименко // Лакунарность в языке, картине мира, словаре и тексте. Межвуз. сб. науч. тр. – Новосибирск: Изд-во НГПУ, 2009. – С.144-154.
9. Хвильовий М. Вибрані твори / Микола Григорович Хвильовий. – Харків : Ранок, 2008. – 348 с.
10. Before the Storm: Soviet Ukrainian Fiction of the 1920 s. – Michigan : Ardis, 1986. – 266 p.
11. Pidmohylny Valerian. A little Touch of Drama / [transl. from Ukr. by G.S.N. Luckyi]. – Littleton, Colorado : Ukr. acad. press, 1972. – 191 p.